

Coroi Artur

BENEDEK ELEK LEVELEZÉSE L. GYÁRFÁS GIZELLÁVAL

BENEDEK ELEK SZÜLETÉSÉNEK 150.
ÉS HALÁLÁNAK 80. ÉVFORDULÓJÁRA

Benedek Elek (Kisbacon, 1859. szeptember 30. – 1929. augusztus 17. Kisbacon) levelezése Lécfalvi Gyárfás Gizellával az író életének csupán egy röpke, de igen érdekes epizódját villantja fel. Az író életrajzát nem szándékozunk részletezni, a Gyárfás családot és Gyárfás Gizellát viszont legalább dióhéjban be kell mutatnunk az olvasónak, a lécfalvi Gyárfás családnak a futásfalvi Hamar, valamint a haralyi és berecki Fejér család iratait is magába foglaló, öt csomóra rúgó iratanyaga és más, a lábjegyzetekben megjelölt források alapján.¹

Lécfalvi Gyárfás István a 17. század első három évtizedében Kézdiszék, majd Sepsiszék hites jegyzője, fiával, Pállal és utódaival együtt nemességet nyert: Pál a fejedelmi kancellária hites íródeákja, debreceni harmincados és portai orátor, Pál fia, a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában elesett István 1648-ban szintén portai követ volt. A Portán a család más tagja, Gyárfás Ferenc is megfordult követségben.² A kiterjedt család egyik ága a 17. század végén Sepsiszentgyörgyre honosodott.

Gyárfás Lajos – a 2. székely határőrezred tisztje, 1848–1849-es honvéd hadnagy, majd kapitány – öt gyermeke közül Győző a budapesti műegyetemen frissen szerzett építészoklevél birtokában – 1879-ben – hazatért, és Eglmayer Adolf hivatalvezető mellett a Háromszék-vármegyei Államépítészeti Hivatal mérnöke, később főmérnöke és főnöke lett, később minisztériumi főtanácsos.³ Gyárfás Győző 1886-ban feleségül vette Fejér Bertát, Fejér Sándor berecki birtokos és kereskedő-vállalkozó leányát. Az egyházi esküvőt Révay Lajos sepsiszentgyörgyi ev. ref. lelkész celebrálta és anyakönyvezte: az állami anyakönyvezést csak 1895-ben vezették be.⁴ Ebből a házasságból született 1888. augusztus 5-én Gyárfás Gizella. (Gyárfás Győző 1892-ben iskolaszéki tag volt Sepsiszentgyörgyön, testvére, a sepsiszentgyörgyi főjegyző Lajos akkor már nem élt.⁵)

Gyárfás Gizella 1906-ban *magyar tannyelvű elemi népiskolában való tanításra képesítetett* a Sepsiszentgyörgyi Tanítóképzőben, és erről oklevelet is nyert. (Apjához hasonlóan ő is kitűnően rajzolt, de a budapesti rajztanárképzőben két évvel fiatalabb húga, Ilona – szintén a Sepsiszentgyörgyi Tanítóképző végzettje – szerzett képesítést a *művészeti és mértani*

¹ A Lécfalvi Gyárfás család iratainak jelzete: MOL, P 1874. (Kisbacon a Háromszékkel egy közigazgatási egységet képező Miklósvárszék közvetlen szomszédságában fekvő udvarhelyszéki, Lécfalva és Futásfalva kézdiszéki, Haraly orbaiszéki székely község, Bereck mezőváros volt Kézdiszékben, az Ojtozi-szoros torkolatában.)

² MOL, F 1, IV, *Liber Regius Sigismundi Rákóczi*, 65; Uo., VI, *Liber Regius Gabrielis Báthori*, 383; Uo., VII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*, 371; Uo., X, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*, 205–206; Uo., XII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*, 36; Uo., XV, *Liber Regius Gabrielis Bethlen et Georgii Rákóczi I.*, 30, 67, 90–92; Uo., XXV, *Liber Regius Georgii Rákóczi II.*, 48; MOL, P 1874; MOL, R 319, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*; MOL, P 614, *Szádeczky-Kardoss-lvt., Gyárfás (lécfalvi) család*; MOL, P 1930, *Lécfalvi Keresztes cs. lvt. (Székely Nemzeti Múzeum, Közlevéltár, 1626–1650. köteg)*; MOL, P 2002, *Rétyi Székely család lvt.*; MOL, P 614, *Szádeczky-Kardoss-lvt., Bod család*; SzOkI, VI, 59, 64, 175–176, 232–233; VIII, 377–379; SzOkI Ús, IV, 52, 438–439, 626–627; V. 140–141; 168; SÁNDOR Imre 1910, 18, 1628. május 20.; TÜDŐS S. Kinga 2001, 75; és Uő. 2003, 14, 23, 27, 32, 73, 100, 107–108, 206.

³ Gyárfás Győző, lécfalvi (1855–1912); m. kir. kereskedelemügyi műszaki főtanácsos. Geológiai tudása folytán az ország legtöbb részében az útépítések felügyelője, tervei alapján készült pl. a bodzakrasznai, ojtozi átjáró útja. A kerepesi úti temetőbe temették, Budapesten. 1901-ben részt vett a Székely Nemzeti Múzeum ásatásaiban, és Gyárfás Jenővel közösen illusztrálta Pálmay József háromszéki székely nemesi családokat bemutató kötetét. 1903-ban elsőként ismertette önálló kiadványban Benkő József kéziratban maradt, első magyar nyelvű (egyháztörténeti) munkáját, a *Filius Posthumus*. 1911-ben Kós Károllyal vizsgáltak a múzeum képviseletében a csíkmenasági szárnyasoltárt. További életrajzi adatokat, szakmai publikációját lásd GULYÁS Pál 1992, 692; BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 333.

⁴ Révay Lajos 1862 és 1872 között Illyefalván, 1880 után Sepsiszentgyörgyön szolgált. (MOL, P 1874; DEMETER Lajos 2003, 139; BEREZ Gyula 1893, 116–117, 197–224. A Lécfalvi Gyárfás család sepsiszentgyörgyi ága családfáját Révay Lajos készítette el, 1902-ben. Ezúton is megköszönjük a lányokat meg se említő, de a fiágot nyomon követő családfa fénymásolatát tulajdonosának, Olach Richard Péter (anyai részről Gyárfás) budapesti lakosnak.

⁵ BEREZ Gyula 1893, 32–33, 197–224.

rajz polgári leányiskolában való tanítására 1912-ben: képesítővizsgai elnöke Szinyei Merse Pál volt, a vizsgabizottság tagjai az akkori magyar képzőművészet hírességei.) Tanítónői pályafutásáról igen keveset tudunk: 1914. március 3-tól 1914. április 14-ig például a Szitás- vagy Székelykeresztúr melletti Betfalván (Udvarhelyszék, Keresztúr-füszék) volt helyettes tanítónő.

Az okleveles tanítónő az első világháború kitörése után, 1916-ban műszaki díjnokként a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatalnál vállalt munkát, de sepsiszentgyörgyi rokonaival továbbra is tartotta a kapcsolatot. A Tanácsköztársaság idején a szociális termelés népbiztosa az Útépítési Szakosztályba helyezte át, 1922-ben a kereskedelemügyi miniszter szakdíjnokká,⁶ 1926-ban ideiglenes hivatali minőségi kezelőnővé, 1928-ban rendes hivatali kezelőnővé, 1930-ban az Országos Középítési Tanács vezetője magyar királyi hivatali kezelővé, 1940-ben irodasegéd-tisztte (egyszersmind hiteles anyakönyvi kivonatokkal kellett igazolnia, hogy magyar származású és keresztény⁷), 1943-ban miniszteri irodafőtisztte léptette elő. Ebben az esztendőben Gyárfás Gizella budapesti lakosként ajándékozta meg kilencvenkilenc könyvvel a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárát: neve az azévi legjelentősebb könyvajándékozókéval (dr. Réthly Antal, Kolosváry Borcsa Mihály, Kelemen Lajos) szerepel egy sorban a múzeum igazgatói jelentésében.⁸

Édesanyja ugyancsak Budapesten élt (1961-ben, kilencvenhárom évesen hunyt el). A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentése szerint, akárcsak férje és lánya, özvegy Gyárfás Gyözőné Fejér Berta is a múzeum adományozói között volt: 1943-ban ő ajándékozta a sepsiszentgyörgyi intézménynek (bizonyára az ekkori Gábor Áron-kiállítás kapcsán) az

1848–1849-es székely ágyúöntő és tüzérparancsnok forradalmár Gábor Áron egyetlen, hitelt érdemlő források alapján rekonstruált arcképét.⁹ Halálát követően pedig a Magyar Néprajzi Múzeumba fog bekerülni egy bútordarabja, az 1793-ban, Szentkatolnai Demjén István leánya, Róza számára készült kelengyészláda. (Demjén Róza Szentkatolnai Cseh József királybíróhoz ment feleségül. A *fekete ládát*, amelyben paplanokat tartottak, leányuk, Hamar Lajosné Cseh Zsófia örökölte, tőle Fejér Sándorné Hamar Berta, attól pedig Gyárfás Gizella édesanyja, Gyárfás Gyözőné Fejér Berta.)¹⁰

Véget érven a második világháború, Gyárfás Gizellát 1945-ben a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium igazolóbizottságának Markovits nevű elnöke nyilvánítja igazoltnak (díjnokként, a Tanácsköztársaság bukása után, 1920-ban már átment egy hasonló igazoltatási eljáráson), és megerősíti miniszteri irodatiszti állásában, 1948-ban miniszteri segédhivatali igazgató, 1950-ben miniszteri segédhivatali főigazgató lett, és ilyen beosztásban nyugdíjazták. Gyakorlatilag mindvégig ugyanazon a többször átszervezett és újrakeresztelt munkahelyen dolgozott. Úgy tűnik, hogy – az 1940 és 1944 közötti időszakot kivéve – 1916 és 1972 között nemigen látogatott haza szülőföldjére, ha sepsiszentgyörgyi rokonaival tartotta is a kapcsolatot.

Gyárfás Gizella Budapesten, 1972. október 17-én hunyt el. Vélhetően ő maga vagy testvére, Ilona őrizte meg a családi iratokkal együtt azokat a sepsiszentgyörgyi és budapesti napilap-számokat, amelyek hírül adták a neves festő és közeli rokon Gyárfás Jenő Sepsiszentgyörgyön, 1925. december 13-án, vasárnap éjjeli egy órákor, 78 éves korában bekövetkezett halálát, ismertetve a mester életpályáját, és méltatva művészi munkásságát.¹¹ (A festőt

⁶ Ekkor az I. kerületben, a Bercsényi utca 9. szám alatt lakott.

⁷ Ezen a megalázó procedúrán a Benedek család tagjai is átmentek. (BENEDEK Marcell 1985, 470.) Észak-Erdélyben éppenséggel ugyan személynek, akinek az 1930-as évek végén írásban kellett magát román nemzetiségűnek vallania, hogy köztisztviselő maradjon, ugyenezen célból 1940 és 1944 között már magyar és keresztény származását kellett bizonyítania. A második világháború után pedig, az ún. purifikációs eljárások során a változatosság kedvéért az egész térségben azt kellett mindenkinek igazolnia, hogy nem volt fasiszta, lásd alább.

⁸ *Összefoglaló jelentés a SzNM 1943. évi működésének állapotáról*, in: HERPEI János 2004, 102–114. Az említett adományról lásd Uo., 105.

⁹ Uo., 106. A Székely Nemzeti Múzeum képzőművészeti tárának régi leltári könyvében 10422 l. sz. (F.59) nyilvántartású, 38 x 28 cm-es grafitrajzát Gyárfás Gyöző 1881-ben rajzolta, Gábor Áron még élő öccsének és a család tagjainak arcvonásai, valamint a még élő szemtanúk elbeszélése nyomán.

¹⁰ A *fekete láda* Kiss Margit, a Néprajzi Múzeum kutatója szíves

tájékoztatása szerint, amelyet itt köszönünk meg, 1962 februárjában került a Néprajzi Múzeumba, az adományozó neve azonban Gyárfás Erzsébet. A többi adat egyezik: az 1974-es revízió idején a láda még megvolt, jelenleg minden valószínűség szerint a törökbálinti raktárban leledzik.

¹¹ *Független Székelység*, Sepsiszentgyörgy, 1925. december 15., kedd; és *Nemzeti Újság*, Budapest, 1925. december 18., péntek. Megőrizték a *Magyar Nemzet* 1970. február 12-i számát is, amelyben Gyárfás Jenő leghíresebb alkotásának, a *Tetemrehevásnak* a Szépművészeti Múzeumban való kiállításáról van szó. Gyárfás Jenő egykori háza, amely az 1940-es évek végén állami tulajdonba, majd a Székely Nemzeti Múzeum kezelésébe került, és hosszabb ideig Gyárfás Jenő Emlékházként, valamint restaurátorműhelyként is működött (pár évig az azóta szintén elhunyt Plugor Sándor grafikusművész gondozta), a közelmúltban visszakerült a Gyárfás család tulajdonába, de a festő kultusza töretlen Sepsiszentgyörgyön, nevét viseli a múzeum képzőművészeti részlege, a Sepsiszentgyörgyi Képtár is. Gyárfás Jenő további adatait lásd BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 334.

– mint Sepsiszentgyörgy városát képviselő igazgató-választmányi tagot – a Székely Nemzeti Múzeum előcsarnokából temették, akárcsak a kevéssel előtte, 1925. szeptember 16-án elhunyt László Ferencet, az eródsi őstelep feltáróját, európai hírű régészt, a múzeum igazgató-örét, V. Gordon Childe és más neves régészek levelezőtársát.¹²⁾

Dolgozatunk tárgyára térve, betfalvi megbízatása letelvé, Gyárfás Gizella – amint az a kisbacsoni állami elemi iskolai gondnokság gondnok-elnöke, Lőrincz Gyula által kiállított 20/1914-es szolgálati bizonyítványból kiviláglik – 1914. április 15-től tanév végéig (1914. június 9.) Rákosi Margit tanítónőt helyettesítette Kisbacsonban.¹³⁾ Benedek Elek az 1909. esztendődtől kezdve – az író akkor ötvenéves – Kisbacsonban lakott a feleségével,¹⁴⁾ a 26 éves hajadon pedig a jelek szerint mindvégig a Benedek-ház lakója és kosztosa volt, ahol vendégnek tekintették őt, és nem kérték, nem fogadtak el tőle semmilyen költségtérítést. Erre azon számla tréfás tételeiből, szójátékaiból (malac = valószínűleg tintapaca) és szándékoltan pontatlan, néha légbőlkapott tételeiből, számításából következtünk, amelyet az író 1914. június 10-én állított ki a tanév befejezte után Sepsiszentgyörgyre távozó ifjú hölgy számára, otthagya költségeiről. (Ugyanez a következtetés vonható le a tanítónőnek írt harmadik levél tartalmából is.)

A tanítónő valószínűleg nem utazott el június 10-én (akkor még nem is telt el két hónap a Kisbacsonba való kiköltözésétől), vagy – ami még valószínűbb – később, a nyári vakációban is ellátogatott Benedekékhez, esetleg az író kereshette fel őt sepsiszentgyörgyi nagynénjénél-keresztanyjánál, özvegy Málík Józsefnél¹⁵⁾ Gyárfás Etelkánál. Feltevésünket *A szív könyve* azon 1910-es kiadású¹⁶⁾ példányára alapozzuk, amellyel Benedek Elek ajándékozta meg őt. (A könyvet úgy kötötték kemény táblába, hogy sem a belső címlapját, sem a kolofonját tartalmazó lapot nem hagyták benne.) A könyv első, üres, számozatlan levelén, a hátoldal tetején a tanítónő sajátkezű, ceruzával írt aláírása olvasható: *Léczfalvi Gyárfás Gizi*. Alatta, tintával vagy golyóstollal a következő

bejegyzés: *Benedek Elek író sajátkezű ajándéka [Léczfalvi] Gyárfás Gizellának Kisbacsonban, 1914. májusban.*¹⁷⁾ Az első szöveges lapra, „Az öregek” cím fölé és a laptükör alá Benedek Elek ezt írta ceruzával: *A szív könyve. A rongyos tanyítottónak Elek bácsi – a válás öröme, Kisbacson, 1914. jun[ius] 16.* A könyvet talán már májusban odaajándékozta, de csak a júniusi búcsúzáskor *dedikálta* az író. Valaki néhány lap szélén szövegrészeket jelölt meg közönséges, tinta-, valamint kék és piros színes ceruzával.

Benedek Eleknek három, Gyárfás Gizellához írott levele maradt fenn. Az eredeti – kék színű – borítékokban lévő leveleket ugyanaz a gondos kéz, amelytől a *Szív könyvében* található, fentebb idézett második bejegyzés származik, fehér borítékba helyezte, arra pedig ezt írta: *Benedek Elek író levelei L. Gyárfás Gizellához 1914-ből. Sajtó alá rendezendő könyve új kiadásához.*

Az igen rövid ideig tartó levélváltás eme darabjai meglepően sokat elárulnak az 55 éves író kisbacsoni hétköznapjairól és ünnepnapjairól, beállítottságáról, legfőképpen pedig fiatalos, derűs kedélyéről, amelyet kortársai, író társai – és fia, Marcell – még jóval hajlottabb korában is egyik legfőbb jellemzőjeként emlegettek.¹⁸⁾ Ő maga így írt erről: „Az 1914-ik esztendő tavasza gyönyörű tavasz volt. Sohasem éreztem tán magamat ifjabbnak, erősebbnek, munkára képe-sebbnek, készségesebbnek, mint e tavaszon. A virágba borult fák illata megmámorosítja lelkemet, s egy-két hónap során esztendők munkáját végezém.”¹⁹⁾

Az írónak a saját kisbacsoni házát ábrázoló képes levelezőlapjai és egyetlen hosszabb levele az özvegy Málík Józsefnének szóló levelekkel együtt annak Sétatér utca 6. szám alatti címére érkeztek, ekkor tehát Gyárfás Gizella épp a nagynénjénél, Sepsiszentgyörgyön tartózkodott. A levelezésről Benedek Elek felesége²⁰⁾ is tudott, sőt, részt is vett benne.

A címzett egy hosszú életen át híven megőrizte a Kisbacsonra, a Benedek családra és -házra, de elsősorban az íróra emlékeztető írásokat. Ezek felhőtlenül derűs, vidám, békebeli hangulatot árasztanak, és közvetlen, szívélyes, mondhatni családias kapcsolatra

¹²⁾ Lásd *Független Székelység*, Sepsiszentgyörgy, 1925. december 15., kedd. Vö. LÁSZLÓ Attila 1978, 42–43; BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 546–548.

¹³⁾ Kisbacson Benedek Elek közbenjárására kapott állami elemi iskolát. (BENEDEK Marcell 1985, 30.)

¹⁴⁾ BENEDEK Elek 1920, II, 157.

¹⁵⁾ Málík József tanár, lapszerkesztő, a Sepsiszentgyörgyi Állami Polgári Leányiskola alapító igazgatója, a *Székely Nemzet* című napilap és a *Székely Tanügy* című szakközlöny szerkesztője, az Eötvös-egylet alapítója, a Sepsiszentgyörgyi református egyházközség gondnoka, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának elnöke, a Jókai-nyomda részvénytársulat vezérigazgatója, Sepsiszentgyörgy képviselőbizottságának tagja. 1901. március 11-én

hunyt el. Gyárfás Etelka 1886 után, dr. Szász István özvegyeként lett a felesége. A sepsiszentgyörgyi Mikes Kelemen Líceum falán az 1989-es fordulat után elhelyezték Málík József emléktábláját. Vö. még BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 586.

¹⁶⁾ BENEDEK Elek 1895–96 stb. (Négy kiadást ért meg addig.)

¹⁷⁾ Vagy Gyárfás Gizella időskori bejegyzése, vagy a hagyatékát a MOL-nak átadó örökösök valamelyikéé.

¹⁸⁾ BENEDEK Elek 1959, I, 5. (Benedek Marcell előszava.)

¹⁹⁾ BENEDEK Elek 1920, II, 170.

²⁰⁾ Benedek Elekné Fischer Mária, akiről az író Mari-laknak nevezte el a könyvei jövedelméből épített kisbacsoni házukat. (BENEDEK Marcell 1985, 48.) Fischer Mária utánahalt a férjének, egyszerre temették őket.

utalnak az író családjára és a tanítónő között. *Kisbaconban ért a háború kitörése* – írta mégis a munkahelye által az első magyarországi öt éves terv idején igényelt önéletrajzában Gyárfás Gizella, és több mint harminc év távlatából ezt így is érezhette. Talán nem is csak így érezte, hanem épp a Benedekéknél tett egyik látogatása alkalmával vette hírére a Szerbiának szóló, 1914. július 28-án kelt hadüzenetnek. (A tanítónő minden valószínűség szerint jelen volt Benedek Eleknek 1914. július 17-én a család, a rokonság és a falu által ünnepelt névnapján is, amikor – többek közt – Benedek Marcell egyik háziszínpadra írt vígjátékát is előadták, majd reggelig táncolt az ifjúság, bár a szarajevói merényletről már tudtak. Maga Benedek Elek 1919-ben így írt erről: „A mai nemzedéknek majd bőséges része lesz a magyar és világirodalom klasszikus és nem klasszikus regényeiben, amelyek minden valószínűség szerint így kezdődnek: Az 1914-ik esztendő nyarán. Vagy őszen. Vagy telén. Mindegy. Bizonyos, hogy sok-sok könyv kezdődik ezzel az átkos esztendővel. Magam is foglalkoztam a gondolattal, hogy megírom majd a falu regényét a világháborúban. De lemondtam a gondolatról, egy kis korrajzzá zsugorodik össze a regény; csuda, hogy hontalanságom lelkiállapotában csak ehhez is van erőm”.²¹)

Az egyetlen hosszabb levél arra a játékra utal, amelyet Benedek Elek és népes családjára 1914 nyarán játszott Kisbaconban, és amelyről Benedek Marcell így írt naplójában: „Jancsi elvált a falusi rokontól, és most ismét vőlegény. Menyasszonya egy híres, erdélyi származású festő családjából való. Iparművész hűgával vendégeskedik nálunk. Apám tréfás verseket ír a kert különböző nevezetes helyeiről. Az iparművész-nő stilizált betűkkel, népies motívumokkal díszített táblákra írja fel a verseket, s a táblákat póznára szegezve helyezzük el a megénekelt pontokon. Kertünk most már abban is hasonlít a shakespeare-i Ardennek erdejéhez, hogy a fák között lépten-nyomon versek állítják meg a vándort”.²² Ugyanő írta évtizedekkel később: „Ütközben itt is, ott is táblák állítanak meg – tréfás versikék, amelyekkel Apám még az első világháború előtt szórta tele a kertet. Gondos kezek újrafestették a rég megfakult sorokat”.²³

A játékot még a tanítónő kisbaconi tartózkodása idején kezdték, ekkor pingálták az első táblát. A szóban forgó híres erdélyi festő Gyárfás Jenő, a kisbaconi Benedek-ház nyári vendégei pedig, akik a játékot folytatták, Gyárfás Gizella és Gyárfás Ilona. Ilona 1914 nyarán való kisbaconi időzését egy képes levelezőlap bizonyítja. Feltehető, hogy Gyárfás Gizella rövid ideig Benedek János menyasszonya volt, de a házasság meghiúsult.²⁴ Benedek Marcell sajnos naplója ezen részének teljes szövegét sem közölte. Bár a vonatkozó visszaemlékezés az iparművész lánytestvért nevezi meg a táblák elkészítőjeként, Benedek Elek 1914. június 19-i levele szerint is Gizella az, ő volt amúgy otthonosabb a kisbaconi Benedek-házban, ráadásul Benedek Eleknek minden lépését követő pajtása.

A továbbiakban betűhíven közöljük az említett számla és a levelek teljes szövegét.

1.

*T[isztelet] c[ím] L[écfalvi] Gyárfás Gizella volt nagyságos kisasszony, jelenben „rongyos tanyítottóné”-nek.*²⁵

Számola

Kisbacon²⁶

	Korona	Fillér
– Külön lakosztály a szinte méltóságos úr ²⁷ palotáján	1 000	
– 12 csésze tej á 20 fill[ér]	24	
– Kenyér naponként 5 karéj á 10 fill[ér]	24	
– Fuszulykafőzelék, tejes és tírós puliszkákat, kásák (hagymával is) és egyéb finom pecsenyék ²⁸	200	
– A virágzó fák illata	1 000	
– Gyönyörködés a virágzó fákban	1 000	10
– Fenyves levegő	1 000	
– Társalkodás Zsaszával, ²⁹ ebből kifolyólag művelődés stb.	10 000	
– Kirándulás Bodvajba, ³⁰ kenyér, turó, szalonna, dugóbúzás bicska, lapos pohár, szalvéta	550	25
– Templomba kísérés tekintélynövelés okából	200	
– Nagyobb emelés okából egy padban ülés ³¹	200	10
– Kirándulás után talpa égéséről egy hétig panaszkodás	100	
– Virágültetés engedélyezése	50	
– Ebédfőzés s ennek szomorú következményei	10 000	
– Szintén saját készítményű tüdő vacsora s ennek fentírt is szomorúbb következményei	20 000	
– Fázós lelke felmelegítésére 2 öl ³² bükkfa	550	

²¹ BENEDEK Elek 1920, II, 170.

²² BENEDEK Marcell 1965, 252–253, 468. Jancsi Benedek Marcell 1920. szeptember 5-én, Kisbaconban elhunyt öccse. Anyja 1919. szeptember 21-én vitte haza, és haláláig és temetéséig vele is maradt: 1920-ban Flóra, Benedek Elek leánya is utánuk ment. (BENEDEK Elek 1920, II, 251–252, 266–267, 269, 271–272, 274–275; BENEDEK Marcell 1985, 184.)

²³ BENEDEK Marcell 1956, 186; Uő., 178–179.

²⁴ BENEDEK Marcell 1985, 264.

²⁵ Nagy alakú számtanfűzet dupla lapján.

²⁶ A közölt szövegben itt és a továbbiakban az álló betűs szavak az eredetiben alá vannak húzva.

²⁷ Tréfásan így nevezte magát Benedek Elek.

²⁸ Fuszulyka = zöld- vagy szárazbab. Puliszka = kukorica-, azaz málélisztből készült étel. Az író a felsoroltakat tréfából nevezi pecsenyének.

²⁹ Benedek Elek unokája.

³⁰ Vasbánya és vasfeldolgozó telep Magyarhermány határában: ott öntötte első ágyúit Gábor Áron 1848-ban.

³¹ A Benedek család a templom legelső padsorában ült.

³² Kétszeres tréfa. Tavasszal és nyárelőn a tanítónőnek nem sok tüzelőre lehetett szüksége: két öl fa egész télre elég egy szoba fűtésére, de amennyit az ölünkben kétszer behordunk a házba – ezt is mondják két ölnek – csak néhányszori befűtésre elegendő.

– Ha már ott vagyok, a cigánnyal is kondittatok egyet	200
– Egy-két-három üveg „hobos” bort ⁵² is iszik az ember	100
– A búcsúzás fájdalmai	200
– A visszatérés és „még mindig itt van!” jóval nagyobb fájdalmai	<u>2 000</u>
	87 000
Számlakiállítás	<u>13 000</u>
Összesen	100 000 Koroná ⁵³

Kisbacon, 1914. június havának 10-ik napján

Benedek Elek

2.

*T[isztelt] c[ím] L[écfalvi] Gyárfás Gizella volt nagyságos
kisasszonynak, jelenben „rongyos helyettes tanyítottónak”
Kisbacon⁵⁴
Benedek-ház. Kisbacon, 1914. június 17.*

*Lécfalvi Gyárfás Gizella r[ongyos] t[anyítottóné] v[agy] nagysá-
gos kisasszonynak
(Málik Józsefné önnagysága leveleivel)
Sepsiszentgyörgy⁵⁵*

Édes Gizi

*Elutazása után mély megdöbbenéssel és rökönnyedéssel konsta-
táltuk, hogy a Mariska néni egyetlen fekete keztyűje, továbbá egy
pár csirke – eltűnt. Most már értjük, hogy miért tetszett vonakodni
a táská megvizsgálásától. Egyébként a helyét már elfoglalta Benke
Terus, szerencsére táská nélkül.⁵⁶ Dacára az eltűnt keztyűnek és csir-
kének mind csókolják, sőt még Elek bácsi is.*

*A keztyű csodálatosképpen megkerült, a csirke még nem. Kereszt-
anyával együtt csókol Mariska néni.⁵⁷*

3.
*Nagyságos Málik Józsefné úrasszony leveleivel.
L[écfalvi] Gyárfás Gizella r[ongyos] t[anyítottóné]⁵⁸ v[agy] nagy-
ságos kisasszonynak
Sepsiszentgyörgy.⁵⁹*

1.

*Vándor! Csudáld meg e házat,⁶⁰
Benne szakszerű tyukászat.
Oly szakszerű, hogy mióta
Épült e ház, nagyanyóka,⁶¹
Tudjátok-e, mit teszen?
Minden nap tojást vesz.*

2.

*A Mária út remek szép alá,⁶²
S bár csörgedez itt-ott a trágyalé,
A Benedek-had jární itt szeret,
Amott a templom, nézd, de szép keret!
Kinek bújja van, itt kesergeti el,
Ide jö ki-ki jó s rossz viccivel.
Köny és kacaj fakad itt vegyesen,
Ez a Mária utja, kedvesem.⁶³*

3.

*Miként a Dalai láma
Rejtődzik itt Marcika,
Itt születik a sok dráma,
Mit levág a kritika.⁶⁴
Aki nem tör envesztére,
Fusson innét jómesszére,
Mert ki ide bukkanik,
Tudom, végsőt nyikkanik.⁶⁵*

Drágám,

*kinyögtem négy darab versikét, mind a négy elég buta, ami en-
gem éppenséggel nem akadályozna meg abban, ha maga itt volna,*

⁵² Pezsgőt.

⁵³ Gyárfás Gizella kéthavi helyettes tanítónői fizetése 80 korona volt.

⁵⁴ Bélyeg és bélyegző nélküli borítékon, Benedek Elek kézírásával.

⁵⁵ A Benedek-házat ábrázoló képes levelezőlapon, Benedek Elek kézírásával. A bélyegzőn: „Kisbacon 914 Jun 17 d. e. Postai ügyn[ök]”. A legközelebbi postahivatal Vargyason volt, Kisbaconban csak egy ügynöknek nevezett megbízott intézte a postai ügyeket.

⁵⁶ Benke Terézia a Benedek családdal igen jó viszonyban lévő akkori nagybaconi református pap, Benke Ferenc rokona lehetett. (Uo., 58, 62, 76, 81, 93, 95, 113, 120–121, 134, 154, 211, 225, 266, 274–275; BENEDEK Marcell 1965, 275, 284–285.)

⁵⁷ Az utolsó két mondat Benedek Elekné írása a képes levelezőlap képes felének tetején.

⁵⁸ A r. t. rövidítés játék Gyárfás Gizellának a Benedek Elek által alkotott *rongyos tanyítottóné* titulusával és a rendes, rendetlen, renitens tanítónő, sőt a részvénytársulat feloldást, értelmezést is megengedő jelentéssel.

⁵⁹ A nagyalakú számtanfűzet lapjára írt versikék és a rendes levélpapírra írt levél ugyanazon borítékban található.

⁶⁰ Természetesen a Benedek-házról van szó.

⁶¹ Benedek Elekné.

⁶² Az író önéletrajzi regényében is így írta ezt a szót. (BENEDEK

Elek 1920, II, 172.) Benedek Marcell is leírja a Mária útját. (BENEDEK Marcell 1985, 31, 112.)

⁶³ A népes családon, a rokonságon, a gyerekek, majd az unokák játszótársain, a vendégeken stb.-n kívül a ház személyzete és az ügyes-bajos falusi emberek is ezen az almafák (később fenyősor) szegte *Mária úton* közelítették meg Benedek Elek házat. (BENEDEK Elek 1920, II, 118; és BENEDEK Marcell 1985, 283.)

⁶⁴ Benedek Marcell, Benedek Eleké elsőszülött fia úgy nagyszínpadra, mint kisbaconi házi előadásokra való színdarabok szerzője és fordítója, úgyszólván minden nyarat Kisbaconban töltötte: 1913–1914-ben már nemcsak feleségével, Győri Lujzával, hanem elsőszülött kislányával, az 1913. június 21-én született Andrással is. Az ő – nem első, de utolsó – alkalmi darabja *A mű-unoka* is, amelyet a falu ifjúsága 1914. július 17-én adott elő, Benedek Elek nevenapján. (BENEDEK Elek 1920, II, 177; és BENEDEK Marcell 1985, 113–114, 239–243, 246.)

⁶⁵ Az író házának 1969-ben történt múzeummá alakítása után felújították a póznára szegezett fatáblákat is. A harmadik verset tartalmazó, egy tulipánnal és egy másik virággal díszített tábla fényképének reprodukciója alatt ez olvasható: *Az író tréfás verse Marcell-fiáról. A tábla a drámaíró Benedek Marcell rejtőzöpadja mellett áll.* (LENGYEL Dénes 1974, 176–177.) A fénykép szövege két helyen eltér a kéziratban maradtól: *jómesszére* helyett *jómesszire*, *bukkanik* helyett *bekukkanik* áll rajta. A táblára került szöveget talán maga Benedek Elek módosította.

hogy még egyszer⁶⁶ stb. stb. De hát „tu la (volu)⁶⁷ voulu, rongyos tanyítotté”. Most más pingálhat, kapirgálhat rajta.

Amióta elment, nagyon szomorú vagyok, mert nincs, akinek szemére lobbantani a kosztot meg a kvártélyt. Szegény Benke Terus már kidőlt. Ma délben olyan erős fogfájás lepte meg, hogy ebéd nélkül támolygott haza. Micsoda jó fogai lehetnek magának. Két teljes hónap alatt egyetlenegyszer sem mondott le az ebédéről.

A fogról jut eszembe, hogy Mariska néni ma újra bement Brassóba, s csak holnap jön haza. Úgyszintén a fogról, illetőleg a fogszámláról jut eszembe, hogy Loli tegnap hazajött, s ma erősen gyöngyörködött a maga pingália táblában.⁶⁸ Persze, sejtelve sincs (másnak sincs) a mi közös titkunkról, bár maga az utolsó pillanatban szinte kikotyogta.

Bizonyára az is érdeklő, hogy Zsusi,⁶⁹ bár kissé csámpásan, de ismét jár-kél s még egyszer sem lépett a tyúkszememre, amit nem mindenki mondhat el magáról, és bizonyára az is érdeklő, hogy a maga miatt elszakadt hámrángot összetoldozták-foldozták, s a maga miatt letört hintót is megcsinálták. Mily szerencsés, hogy a számlát lezártam!

De este van, drágám, egy gyertyavécecske mellett írok (az egyetlen, melyet a fejem alól nem húzott ki), oly ronda az írásom, hogy szégyellem – tehát nem írok többet.

Isten áldja minden⁷⁰ jóval, drágám, gyöngyvirágom, hogy ne mondjam: oleanderem!

A keresztmama kezét csókolom, Lorándot⁷¹ üdvözlöm, magát csókolja (a többiek is)

Elek bácsi

Kisbacon, 1914. jún[ius] 19. este 10 óra!⁷²

4.

Benedek-ház. Kisbacon, 1914. június 22.

Nagyságos Málk Józsefné leveleivel

L[écfalvi] Gyárfás Gizella r[ongyos] t[anyítotté] v[agy] nagyságos kisasszonynak

Sepsiszentgyörgy

⁶⁶ Gyárfás Gizella a számla szerint is mindig még egyszer fel akarta olvasni Benedek Elek verseit.

⁶⁷ Te akartad, (hogy így legyen) (francia, Molière-idézet.) Az eredetiben az általunk zárójelbe tett szót Benedek Elek áthúzta.

⁶⁸ Loli a Benedek Elek leánya, Flóra, a kisbaconi emlékház későbbi gondnoka. Benedek Elek *Flóra* címmel regényt készült írni az 1850-es évekbeli leánynevelésről. Édesapja soha el nem készült regényének jegyzetei és saját kutatásai alapján végül Benedek Marcell írta meg a *Flóra* című leányregényt az 1930-as években. A regény az 1940-es évek elején jelent meg. (BENEDEK Marcell 1985, 228, 517.)

⁶⁹ Benedek Elek unokája. A név nehezen olvasható.

⁷⁰ Ez a szó, mint őrszó, megismétlődik.

⁷¹ Málk József ugyancsak lapszerkesztő fia, ekkor épp sepsiszentgyörgyi polgármester-helyettes. Az ő fiatalon, 1882-ben elhunyt édesanyjáról nevezték el első unokatestvérét, Gyárfás Gizellát. (A keresztmama Gyárfás Etelka Lorándnak édes nagynénje és egyben mostohánya volt.)

⁷² A borítékon 10 filléres bélyeg, rajta a magyar királyi (szent) korona, mely fölött turulmadár száll. A bélyegzőn: Kisbacon 914. Jun. 19. d. e. Postai ügyn[ök]. Az este tíz óra tehát csak a gyertyavécecskéről szóló tréfa kedvéért került bele a keltezésbe: azért is van aláhúzva.

⁷³ Az eredetiben aláhúzott szavak utalások a számla tételeire és más, a Benedek-házban elhangzott mondásokra.

⁷⁴ A Benedek-házat ábrázoló képes levelezőlapon, Benedek Elek kézírásával, ugyanabban a borítékban, amelyben a másik

Nem megyek a városba, egy az: a tehén ára elkondítódott, más az: nincs vendég,

elég a tej.⁷³

Csókolja Elek bácsi

Persze hogy szakad az eső, amióta elment.⁷⁴

Az 1914. június 19-én kelt levélben sorrendben a második, harmadik és a negyedik versike olvasható: az elsőt a címzett már ismerte. Erről így írt Benedek Elek: „A kis erdő mellett most szerzek meg egy kopasz hegyet: egy vadkörte-, egy vadalmafa, néhány bokor rajta. Két-három szekér csemetét hozatok a falu erdejéből: a kopasz hegy többé nem kopasz, teleültetem. Ez a kis erdőcske az Évike erdeje lesz. Az első unokámé. Simára faragott oszlopot veretek a földbe, oda, hol az Évike erdeje kezdődik, aztán táblát gyalul egyik ács. És kész a versike:

Vándor! Tudd meg, e kis erdő
Lengyel Éva erdeje
Ettől a vadalmafától
Indul és megy lefele.
Nagyapóka rátestálja,
Senki benne ne turbálja!

Ihol, itt a tanítókisasszony, pompás rajzoló, fával, virággal díszíti a táblát s rápingálja a versikét is”.⁷⁵ Az író – névtelenül – csupán ezen egyetlen alkalommal említi L. Gyárfás Gizellát.

Benedek Elek önéletrajzi regényében⁷⁶ az L. Gyárfás Gizellának elküldött három versike azonos szöveggel, de más sorrendben olvasható: a „tyukpalotáról” szólót a Mária útját leíró vers követi, azt

(2.) található. A bélyegzőn: Kisbacon 914 Jun 21 d. e. Postai ügyn[ök]. A feladó által írt keltezés és a bélyegző dátuma közötti eltérés magyarázata az lehet, hogy az ügynök elfelejtette előbbre vinni a napot jelző forgótárcsát.

⁷⁵ BENEDEK Elek 1920, II, 171.

⁷⁶ Benedek Elek 1919-ben kezdte írni utolsó nagyobb munkáját, kétkötetes önéletrajzi regényét, amely 1920-ban jelent meg. (Uo., 241, 266–267; BENEDEK Marcell 2002 *Magyar író tragédiája 1929-ben. Benedek Elek utolsó évei*, 223; LENGYEL Dénes 1974, 195, 279, 293; BENEDEK Marcell 1985, 328–337, 471.) Az önéletrajzi regény első kötetének második és harmadik kiadását nem követte a második köteté: közzétételét Benedek Marcell 1959-ben és 1979-ben sem tartotta időszerűnek. (BENEDEK Elek 1959, 14, 70; BENEDEK Elek 1979, 12. „Ezen második kötetet sokkal erősebben átszövik az akkori időszerű országos politikai problémák és személyi vonatkozások, semhogy új kiadása időszerű lenne.”) Érthető: Benedek Eleknek a II. kötetben az 1918–1919-ről és a „vörös fergetegetről” megfogalmazott véleménye a Kádár-korszakban az egész önéletrajzi munka számára biztosította volna a három T-ből a *tiltott* besorolást. A II. kötet csak 1993-ban jelenhetett meg újra, ekkor már a másik, orvos-író Benedek-fiú, Benedek István utószavával (BENEDEK Elek 1993). Az 1993-as kiadás alapján végül Balogh László sepsiszentgyörgyi író 1997–1998-ban Erdélyben is teljes terjedelmében megjelentette a művet (BENEDEK Elek 1997–1998). Stb.

pedig a Benedek Marcellról szóló az első versszak. ⁷⁷ (A tyukpalotáról, a feleségéről elnevezett Mária útról és a Marcell fiáról szóló vers keletkezéséről – ebben a sorrendben – a következőket írta Benedek Elek: „Meglepjük nagyanyókat is: a „Tyukpalota” elé is emléktáblát állítok, rajta kakas meg tyuk kapirgál, s alattuk versike. Megtiszteltem, hogyne tisztelném meg a Mária utat, mely az istállónál indul, gyümölcsfáktól, orgona- és jázmin-bokroktól szegetten s meg, mendegél, míg a veteményesbe nem ér. Ez a legkedvesebb sétaút, itt verődik össze alkonyattájt a Benedek-had: hat gyermek, egy vöm uram, két menyemasszony, hat unoka és két öreg ember. Verset kap e tábla is, hogyne kapna.” ⁷⁸

Bolondos kedvem támad: ha bolondság, legyen bolondság, emléktáblákkal jelöljük meg a kert nevezetesebb pontjait. Fáktól, bokroktól bekerítetten kerrek udvarocska, közepén hársfa, oldalt padok: pompás rejtkehely, nyugodalmat olvasásra, írásra igen alkalmas. Ez is emléktáblát kap, versikével.”)

Az ötödik ily módon született versikéről, amely egyúttal magyarázza a tanítónőnek 1914. június 19-én küldött levél búcsúsort is, szintén az író önéletrajzi regényéből szerzünk tudomást: „De én most nem bírok a kedvemmel, kimegyünk a hegybe, annak oldalába, ott, ahol néhány cseróriás hirdeti, hogy volt itt még erdő valamikor, réges-régen, egy kis termet vágatok, oldalát kővel kirakatom, közepére kőasztal, körül padok: Flóra leányomnak szentelem e termet. Emléktáblával hogyne jelölném meg? Virágok díszítik a táblát: gyöngyvirág és – oleander. Azért oleander is, mert így szólítgatom Flórát jó kedvemben: Drágám, gyöngyvirágom, hogy ne mondjam: – oleanderem! Ezért szól a vers így:

Ez a terem Flóra-terem,
Körötte sok virág terem.
Legszebb benne az a virág,
Kinek a neve gyöngyvirág.
Másik neve Oleander –
Mit szólsz ehhez, szegény „Wander”? ⁷⁹

Az ilyen tréfás versikék nem előzmény nélkül valók: hasonlókat írt Benedek Elek az általa építtetett házról és az általa létesített gazdaságról a gyermekei által 1904-ben készített fényképek alá is: ⁸⁰

⁷⁷ BENEDEK Elek 1920, II, 171–172. A Benedek Marcellról szóló vers második szakasza nem szerepel a műben.

⁷⁸ Almafák szegte Mária út. (Uo., 118.)

⁷⁹ Uo., 172–173.

⁸⁰ Uo., 117–118. Benedek Elek gyermekei 1904-ben lefényképezték a baconi házat, kertet, gazdasági udvart, kocsiutat.

⁸¹ A Gyárfás család iratai a család valamely Budapesten élő tagja révén az 1970-es években kerülhettek a *Magyar Országos Levéltárba*. Az adatvédelmi törvények olyannyira megnehezítik az

„Elek apó mintagazdasága,
Csak ő tudja, (sőt még ő sem!)
Hogy mit fizet rája.

Elek apó kertje,
Fáit ő ültette,
Hogyha nem dicsérik,
Bántja őt felette.

Elek apó kertje,
Isten háza mellett,
Szépen idehallik,
Mit ott énekelnek”.

Nem tudjuk, válaszolt-e Gyárfás Gizella az író leveleire, nem tudjuk, hogyan, kinek a jóvoltából kerültek Benedek Elek hozzá intézett levelei a Magyar Országos Levéltárba, ⁸¹ és azt sem tudjuk, kinek kellett volna az író ezen leveleit új könyvéhez sajtó alá rendeznie: Benedek Elek életrajzaiban a címzettéről, a hozzá írt levelekről vagy az esetleges válaszokról nem esik szó, az író leszármazottainak és azok családtagjainak könyveiben a levelekre vagy az esetleges válaszokra egyelőre nem bukkantunk rá, hagyatékukat nem áll módunkban átvizsgálni. (Gyárfás Gizella és Ilona azonban feltehetően élete fogytáig kapcsolatban maradt Benedek Elek – hozzájuk életkorban közelálló, többnyire már Kisbaconból ismert – Budapesten élő gyermekeinek, talán unokáinak családjával is: az említett új könyvnek a leveleket közzétenni kívánó, több könyves szerzője talán épp valamelyik tollforgató családtag lehetett.)

A Benedek család 1915-ben és 1916-ban is Kisbaconban gyűlt össze: 1916-ban a templom harangjait egy kivételével elvitték ágyúönteni, a háború elején és alatt vasért cserébe be kellett szolgáltatni az aranyat, a rezet (az üstöket, a cukortöröket, de még a karikagyűrűket is), Benedek Elek két lovát pedig elvitték a harctérre. ⁸²

Miután a Monarchiának hadat üzenő Románia csapatai augusztus 27-én átlépték a határt, az adminisztráció elrendelte Udvarhelyszék kiürítését. Gyermekeik és unokáik után Benedek Elek és felesége 1916 szeptemberében menekült el Kisbaconból. Benedek Elek életrajzírói általában megfelelnek arról, hogy az író és családja 1917 és 1918 tavaszán–nyarán is visszatért Kisbaconba, és csak 1918 októberében menekült ismét Budapestre. ⁸³ Otthon

adományozó és/vagy az eladó személyének megismerését, hogy ettől eltekintettünk.

⁸² Uo., 177–179, 183–184.

⁸³ Uo., 160, 185–194, 214–217, 221–223; VEZÉR Erzsébet 1937, 13; BENEDEK Marcell 2002, 226; és BENEDEK Marcell 1985, 264–268, 280, 282, 315, 469. Egy téves tájékoztatást tartalmazó távirat kézbesítése után az unokák már augusztus 12-én elutaztak Budapestre.

hagyott könyveiben, kézírataiban vagy leveleiben esett kárra az 1916-os menekülést követő közel öt éves⁸⁴ időszakot tárgyaló feljegyzésekben nem találunk utalást,⁸⁵ irodalmi levelezésének kötetének⁸⁶ kiadója, Szabó Zsolt – munkája természeténél és időkereteinél fogva – 1921 előtti levelezésével nem foglalkozott. Benedek Elek azonban önéletrajzi regényében megírta, hogy legfontosabb iratait az 1916-os meneküléskor – midőn a zűrzavar miatt Ágostonfalvától Kolozsvárig hat napon át tartott a vonatút! – magával vitte: közöttük levelek is lehettek.⁸⁷ (A román katonák csak a zabot, a ruhákat és Mária óráját vitték el: egy könyvet is elindítottak, de azt végül az ebédlő padlóján hagyták.⁸⁸)

Benedek Elek az I. világháború után – épp úgy, mint az övével számos területen azonos nézeteket valló Kós Károly – úgy érezhette, nagyobb szükség van rá a szülőföldjén, Erdélyben, mint Budapesten.⁸⁹ Hazatértének azonban több más, mélyebben rejlő oka is lehetett. Önéletrajzában így ír erről: „Nekem e földben a gyökerem, nem téphetem ki, nem bucsuzhatom el soha viszont nem látásra”.⁹⁰

Az író székely huszárrá lett lófőnemzetség sarja volt: családja társadalmi rangjának, súlyának, tekintélyének megfelelő mértékben – vagy azon is felül – vállalni szűkebb és tágabb közössége gondjait-baját, osztolni örömeiben és gondjaiban a hagyomány és saját legmélyebb meggyőződése kötelezte. A szülőföldjéhez, családjához ragaszkodó, szűkebb és tágabb közösségéhez ezer szállal kapcsolódó Benedek Elek egész életét betöltötte közössége szolgálatának gondolata és gyakorlata.⁹⁰ Vele született tehetsége és kemény munkával gyarapított tudása gyümölcseit az őt életre hívó, felnevelő, útjára bocsátó közösséggel kívánta megosztani, mint a régi erdélyi peregrinusok, vándor mesterlegények és – a mesehősök.

A hazatérés egy huszonhat éves eseménysor utolsó láncszeme volt, nem pedig egy hirtelen elhatározás következménye. Benedek Elekék már 1894-ben elhatározták, hogy ezentúl minden nyarukat Kisbaconban töltik – akkor már öt pesti unoka szaladgált a kisbaconi udvaron, az író és felesége pedig már

a hatodik gyermekük, egy kislány születését tervezte⁹² – mert a nagyváros fárasztó és egyre idegenebb voltát már a 19. és a 20. század fordulóján is nehezen viselték.⁹³ Az író egyre inkább csak természet-, család- és emberközeli érezte igazán jól magát: mindkettőt leginkább a szülőföldjén, elsősorban Kisbaconban tapasztalta meg, remélte újból megtalálni, és ott is találta meg. (Elek apó egyik *fia*,⁹⁴ Tamási Áron és hőse, Ábel sem bírta sokáig az amerikai életmódot és életritmust, épp azért, mert – egyik életrajzírója szerint – ő is a *fű növekedéséhez* igazította életét: ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy élete egy jelentős szakaszát Kolozsvárott élte le, ahonnan csak 1944 őszén menekült Budapestre. Éltemben számára is állandó ihletforrás volt a család, a szülőfalu, a szülőföld: haló poraiban, örök álmát aludni – végakarátának megfelelően – ő is hazatért Farkaslakára.)

A kisbaconi letelepedés gondolatát Benedek Elek 1894-ben így fogalmazta meg: „A pesti fiú itt akar élni, halni Kisbaconban, az édes anyaföldön, már szekere és lova is van, követ hordat az építkezéshez. Attyafiai, falusfelei és a hermányiak is hozzák a követ, ingyen! ...60 000 téglát vetnek a cigányok, 100 szekér fa kell az égetéshez. Pesti tervező, helybeli építő és ácsmesterek, tulajdonképpen gazdaemberek. Első évben az anyag, másodikban a befedett ház, harmadikban ajtó, ablak. 1898-ban az 1896-ban kiásott alapon készen áll a ház nagybaconi cseréppel fedve: kilenc szoba, vízvezeték, 14 szárnyas és szárnyatlan ajtó, 19 dupla, tükröveges ablak, alagsövezés, kőalap... épült székely módra. A főútról a házhoz kanyarodó út mentén 900 fenyőcske, a ház előtt park”. (A ház 8 szobából, fürdőszobából és egy 50 személyes ebédlőből áll. Benedek Elek sírhelyét is vásárolt a kisbaconi temetőben, aztán egy falura elegendő utat is vágott birtokán.) Háza kertjébe maga Benedek Elek ültetett almafákat és 900 fenyőt a főúttól a házig. 1914-ben felépült a takarmánycsűr és a tyúkpalota, az író pedig folytatta a faültetést is: Keresztély ükapja 10 év alatt, darabonként visszavásárolt birtokán – többek közt egy 10 hektáros szántón – addig 20 000-nél is több gyümölcs- és erdei fát, bokrot ültetett. Példáját

⁸⁴ Benedek Elek csak 1921. augusztus 3-án tért vissza Kisbaconba, ahol akkor véglegesen le is telepedett. (SZABÓ Zsolt 1979, I, 1921–1925, 6.)

⁸⁵ BENEDEK Marcell 1985, 251–354 (267, 269).

⁸⁶ SZABÓ Zsolt 1979–2002. Más próbálkozást bármely időszakból való levelezése kiadására nem ismerünk, legfeljebb szaklapokban jelent meg néhány levele.

⁸⁷ BENEDEK Elek 1920, II, 195, 200, 207.

⁸⁸ Uo., 212–213.

⁸⁹ Benedek Elek változó és néha igen sarkos véleményét általában a háborúról, majd a világháborúról és közvetlen következményeiről ugyancsak önéletrajzi regénye második kötetében olvashatjuk. Mint láthattuk, benne is felmerült, hogy regényt ír a falu háborús életéről. (Uo., 68, 95, 135–136, 170, 175–180,

214–217, 221–223.)

⁹⁰ Uo., 63.

⁹¹ Többek közt ezt a ragaszkodást hagyta örökül gyermekeinek is. (BENEDEK Elek 1907, 13–14.)

⁹² BENEDEK Elek 1920, II, 98–103, 171–174; BENEDEK Marcell 1985, 18, 30–31, 40, 48, 112, 180–181, 184, 202, 211–212, 238–244. stb.; és RMIL, I, 196–201. A három fiú mellé a harmadik kislány 1899-ben meg is született. (BENEDEK Elek 1920, II, 108.)

⁹³ BENEDEK Elek 1907, 84.

⁹⁴ Az erdélyi, leginkább a székely ember az általa nagyon tisztelt és szeretett – többnyire idős – embert „apónak” nevezte és nevezte. Lásd: *Bem apó*. Benedek Elek a fiatal erdélyi írókat fiaiak nevezte.

követve – 1919-ben is újító szellemű mezőgazdasági munkákat olvasott – új almafajtákat ültettek falus-felei is. Édesapja és édesanyja elhalálása (1902 és 1907) után, 1909 óta az író ideje javarészt szülőfalujában és szülőföldjén töltötte felesége, nyaranta pedig gyermekei és unokái társaságában.⁹⁵ Az író így emlékezik 1914-ben végzett munkájáról: „Hegyoldalán tovább ültetem a fákat; teleültetem ama kis dombot is fenyőcsemetékkel, amely domb mellett egykor azt kérdezé Surányi József: miért nem mindjárt? Lent a szérűskertben, nagy halmokban a kő, a téglá, a kőmívesek már rakják a falat, a kisbaconi ácsok faragják a fenyőgerendákat: nagy takarmánycsúr lesz ebből. Drótsövénnyel akarom körülfogni a kertet a falu felől, a mező felől, már verik is a földbe az oszlopokat, feszítik rá a szeges drótot. A ház mögött dróttal bekerített külön kertben tyúkház épül, melynek piros-cserepes födele gyümölcsfák közül mosolyog ki. Egy sereg galamb röpked az udvaron: ezeknek a tyúkház emeletén lesz a lakásuk, ott búgnak, burukkolnak majd édesen, kedvesen. Most jönne ide Surányi, de mindjárt! Nem győzök eleget gyönyörködni a kisgazda-ácsok munkájában: mely biztos kézzel faragják a bogos fenyőszálakat szép egyenesre! Büszke vagyok a fajtámra: nézd, nézd, hogy mérnek, számolnak, hogy összevág itt gerenda, szarufa, kakasülő minden darabkája – hol tanulták?”⁹⁶

Kisbaconban lakván, Benedek Elek közelről szemlélhette szülőföldje, népe állapotát, és kereshette a megoldást a székelység bajaira: a Székelyföld természeti és ásványkincsei parlagon heverésére-hevertetésére, gazdasági lehetőségeinek kiaknázatlanságára, a falu szellemi vezetőinek gazdasági képzetlenségére, az életmódváltással járó elszegényedésre, a kényszerű kivándorlásra, az állami adóprés könyörtelenségére, a helyi és vármegyei hatóságok hanyagságára, az egyszerű nép csodavárására.⁹⁷ Népe vezetőire és népére azonban nem az ő józan szemlélete és javaslatai hatottak igazán.

Az író 1919 nyarán azt fájalta leginkább, hogy huszonöt éve először nem mehetett haza Kisbaconba, illetve nem tölthette otthon az évet, és nem ünnepeleheték otthon 35. házassági évfordulójukat,⁹⁸ bár szeptember 21-én hazatérő feleségét és Jankó fiát Kisbaconban felfordult világ fogadta: a méhesüket kirabolták.⁹⁹

Benedek Eleknek 1919. decemberében már csak *Marczi* fia és Mária leánya lakott Pesten, ő maga pedig 1920 január–februárjában Móricztanyára

készült. Erről így írt: „Mikor nyílik meg az út hazafelé? Én itt elsenyvedek. ...Megtakarított pénzemen földre-földet vettem, azt fával beültettem. Házat építettem, annak környékét paradicsommá varázsoltam... Sem élni, sem halni nem tudok másutt, csak ott. Akár csak kisdíák-koromban, úgy sovárgok a falum után... ha még egyszer a kapumon beléphetek, a magam jószántából ki nem lépek soha”.¹⁰⁰

Móricztanyán Benedek Elek szorgalmasan dolgozik a kertben, a mezőn, miközben állandóan falujára és családjára gondol, amint ezt a következő verse is mutatja:

„Hol már annyi víg órát tölték,
A Nagykunság fekete földjét
Kapálgatom.
Fel-felnézek, Keletre nézek,
Ott vár rám egy elárvelt fészek,
S nem láthatom.
Elárvelt fészek bús lakója,
Szép öreg galamb, nagyanyóka,
Vaj merre néz?
Nyugatra néz ő, s várja, várja,
Haza mikor száll öreg párja
Szíve nehéz.
Öreg galambpár, öreg fészek,
Az a nagy vihar szertetépett
Kegyetlenül.
El, szétszóródtak a fiókák,
Egyedül hagyták nagyanyókat,
Jajj, egyedül.
Hej, e fészek! Mi volt e fészek,
Míg a galambpár együtt fészkelte,
S a gyermekek!
Benne csupa jó szív tanyázott,
Aki betért, itt meg nem fázott
Melegedett.
Vidám melegség áradt itt szét,
Ki egyszer itt járt, jött az ismét,
Jött szívesen.
S csak Isten a megmondhatója,
Hányszor szállott le itt a golya
Szép csendesén.
Hajh! Vége, vége örömnünknek!
Kiért? Miért? Az Isten büntet,
S mely mostohán!
Szánj meg Uram, Őket ne verjed,
Kezedet csak reám emeljed,
Csupán reám”.¹⁰¹

⁹⁵ BENEDEK Elek 1920, II, 95, 97, 99–107, 112–113, 117–118, 125–127, 141–142, 170–174, 256.

⁹⁶ Uo., 170–171. Surányi György a *Pesti Napló* tulajdonosa volt. (Uo., 125–127.)

⁹⁷ Uo., 96, 121, 133–136, 162–170.

⁹⁸ Uo., 241, 247.

⁹⁹ Uo., 251–252.

¹⁰⁰ Uo., 260–265.

¹⁰¹ Uo., 271–272.

Móricztanyán Benedek Elek végleges érvénnyel elhatározta, hogy az impériumváltás és minden más változás ellenére hazatér: „Tavaszi nyíltán kéz a kézben megyünk haza. Az édes anyaföldre. Ahol szüleink és gyermekünk sírja domborul. Együtt ültetjük tele virággal sírjukat.

Ami szépet és jót könyveimben láttok,
E két öreg ember szívéből eredett.
Ha majd kihull a toll reszkető kezemből,
E két öreg ember mellé temesetek.

...Tavaszi nyíltán hazamegyünk, Mária”.¹⁰²

Benedek Marcell a következőket írta Benedek Elek 1921 utáni leveleiről: „Apám szemében a levél irodalmi alkotás volt. Nem csak a formai tökéletességgel törődött, hanem a hang emelkedettségével, a morális komolysággal is. Egyetlen levele sincs, amely hétköznapi beszélgetésszámba menne, még azok sem, amelyekben gyakorlati dolgokról van szó; egyből sem hiányzik az erkölcsi komolyság, még a humoros levelekből sem”.¹⁰³

Coroi Artur – Budapest, Várhegy u. 2., H-1028; roiaart@ludens.elte.hu

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

- F 1: *Erdélyi királyi könyvek*
- P 614: *Szádeczky-Kardoss-levéltár*
- P 1874: *Lécfalvi Gyárfás család levéltára*
- P 1930: *Lécfalvi Keresztes család levéltára* (Székely Nemzeti Múzeum, Közlevéltár, 1626–1650. köteg)
- P 2002: *Rétyi Székely család levéltára*
- R 319: *Lécfalvi Gyárfás család levéltára*

Irodalom

- RMIL, I = *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I, Bukarest, 1981.
 SzOkI = *Székely Oklevéltár*, I–VII, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár* [VIII] 1219-től 1776-ig (*Magyar Történelmi Tár*, XXVIII; szerk. Barabás Samu), Budapest, 1934.
 SzOkI Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.

BENEDEK Elek

- 1895–96 *A szív könyve*. Budapest. (További kiadások: 1904, 1910, 1914.)
- 1907 *Testamentum és hat levél*, Budapest
- 1920 *Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története*, I–II, Budapest.
- 1959 *Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története*, I (Benedek Marcell előszavával), Budapest.
- 1979 *Édes anyaföldem*, I (Benedek Marcell előszavával), Budapest.
- 1993 *Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története* I–II (Benedek István utószavával), Budapest.
- 1998–1999 *Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története*, I–II, Sepsiszentgyörgy.

BENEDEK Marcell

- 1930 Magyar író tragédiája 1929-ben, in: *Literatura Almanach 1930-ra*, Budapest (lásd BENEDEK Marcell 2002).
- 1956 A mű él! In: *Előszőr életemben*, Budapest, 1957, 184–190.
- 1965 *Naplómat olvasom*, Budapest.
- 1965a *Ibolyaszín Bárány*, Budapest.
- 1985 *Naplómat olvasom*, Budapest.
- 2002 Magyar író tragédiája 1929-ben, in: SZABÓ Zsolt 2002, 221–283 (újraalközlve a *Literatura Almanach 1930-ra*, Budapest alapján).

BERECZ Gyula

- 1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*, Brassó

BODÓ Sándor – VIGA Gyula

- 2002 *Magyar múzeumi arcképcsarnok* (szerk. Bodó Sándor és Viga Gyula), Budapest.

DEMETER Lajos

- 2003 A revindikált havasok visszaszerzése, in: *Határvidék 1762–1918*, 1, Sepsiszentgyörgy.

GULYÁS Pál

- 1992, *Magyar írók élete és munkái* (sajtó alá rend. Viczián János), XI, Budapest.

HEREPEI János

- 2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944, *Acta (Siculica)* 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*, 3), 36–132.

¹⁰² Uo., 276–277.

¹⁰³ BENEDEK Marcell 1985, 353.

LÁSZLÓ Attila

1978 László Ferenc élete, in: László Ferenc: *Táj és tudomány*, Bukarest.

LENGYEL Dénes

1974 *Benedek Elek*, Budapest.

SÁNDOR Imre

1910 *A csíkszezsimoni Endes család levéltára 1544–1848*, Kolozsvár.

SZABÓ Zsolt

1979–2002 *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929* (közzét. Szabó Zsolt), I–IV, Bukarest–Kolozsvár.

TÜDŐS S. Kinga

2001 *Jobbágyélet a fejedelemségi Erdélyben*, Marosvásárhely.

2003 *Erdélyi testamentumok. Hadviselő székegyek végrendeletei. Háromszék*, Marosvásárhely.

VEZÉR Erzsébet

1937 *Benedek Elek*, Budapest.

Corespondența lui Elek Benedek cu Gizella L. Gyárfás

(Rezumat)

Gizella Gyárfás, fata inginerului arhitect Győző Gyárfás (proiectant între altele al șoselelor din trecătorile carpatine Salva, Tihuța, Oituz, Buzău) și rudă apropiată cu renumitul pictor sfântugheorghean Jenő Gyárfás, învățătoare suplinitoare în 1914 o scurtă perioadă în Kisbacon (Bățanii Mici; atunci comitatul Odorhei, azi județul Covasna) și găzduită în acest timp ca oaspete în casa scriitorului Elek Benedek (1859–1929), figura cea mai importantă a literaturii de copii maghiare, după zilele petrecute împreună schimbă câteva scrisori cu scriitorul, poate ultima corespondență purtată de Elek Benedek înainte de primul război mondial. Scurta prezență a tinerei fete și a surorii sale Ilona a lăsat amintire în parcul actualei Case Memoriale „Benedek Elek” din Bățanii Mici cunoscutele plăci de pe alei, cu textul plin de dragoste și de umor al marelui povestitor născut acum 150 și decedat acum 80 de ani.

Correspondence of Elek Benedek with Gizella L. Gyárfás

(Abstract)

Gizella Gyárfás, the daughter of the architect Győző Gyárfás (designer of the Carpathian-pass roads at Salva, Tihuța, Oituz, Buzău) and close relative of the well known painter Jenő Gyárfás had been a substitute teacher for a short period in 1914 in Kisbacon (Bățanii Mici, Odorhei county, today Covasna county). During this period she was a guest of the writer Benedek Elek (1859–1929), the most important figure of the Hungarian children's literature. After she had spent a few days with the writer they wrote a few letters to each other, probably the last correspondence of Elek Benedek before the first World War. The short stay of Gizella and her sister, Ilona, is marked by those well known small plates placed in the walks of the present-day garden of the “Benedek Elek” Memorial House in Kisbacon, containing love and humorous texts of the greatest storyteller, who was born 150 years ago and died 80 years ago.